

Lezing 'De eerstelingen van Widor en Guilmant' RV-31082019

Geachte toehoorders,

Vanmiddag staan twee werken van de Franse orgelcomponisten Charles-Marie Widor en Alexandre Guilmant op het programma. Widor en Guilmant op het Maarschalkerweerd-orgel in deze St. Nicolaasbasiliek: een geslaagde combinatie want de Utrechtse orgelmaker heeft ook hier een instrument geleverd waarop Frans-symfonische muziek uitstekend tot haar recht komt.

Voordat ik de componisten en de gespeelde werken ga toelichten, wil ik eerst een kort beeld schetsen van de Franse muziek- en orgelcultuur in de negentiende eeuw.

De Franse Revolutie en de daaropvolgende Napoleontische periode markeerden het einde van de klassieke of, zo men wil, Frans-barokke orgelcultuur. Kerken en kathedralen werden enkele decennia nauwelijks voor godsdienstoefeningen gebruikt. Pas rond 1820 komen weer opdrachten binnen voor de bouw van nieuwe orgels, maar deze worden nog steeds volgens laat achttiende-eeuwse principes vervaardigd.

In 1833 verschijnt een jonge orgelmaker ten tonele: Aristide Cavallé-Coll. Hij komt uit het Zuid-Franse Montpellier, zijn vader en grootvader zijn hem in hetzelfde vak voorgegaan. Een ontmoeting met de operacomponist Rossini vormt de aanleiding tot een studiereis naar Parijs. Als Aristide in de Franse hoofdstad arriveert, komt hem ter ore dat op dat moment een concours gaande is voor de bouw van een groot orgel in de Basiliek van Saint-Denis, even ten noorden van Parijs. In drie dagen maakt hij een bestek voor de bouw ervan en tot ieders verbazing wint hij dit concours: hij mag dit orgel bouwen. Hij is dan pas 22 jaar oud. Spoedig hierop laat hij zijn vader en broer naar Parijs overkomen en gedrieën vestigen zij aldaar een orgelmakersbedrijf.

Vooraf Aristide is zoekende naar nieuwe idealen. Hij richt zich sterk op de klank van het orkest, gepaard met allerlei technische vernieuwingen en verbeteringen. Vijf jaar na de voltooiing van het orgel in Saint-Denis wordt de laatste hand gelegd aan een orgel voor de beroemde Madeleinekerk. Dit instrument geldt als het eerste romantische orgel van Cavallé-Coll.

Deze successen leiden tot vele opdrachten. Hoofdkerken in Parijs en kathedralen in de provincie worden voorzien van zijn orgels: in de Sainte-Clotilde, Saint-Sulpice, Notre-Dame, Sainte-Trinité, en buiten Parijs te Nancy, Lyon, Orléans, Toulouse en Rouen. In totaal verlaten tot 1898 zo'n 600 orgels de ateliers in Parijs.

Ook exporteert hij orgels naar het buitenland, tot in de Verenigde Staten, Zuid-Amerika en China toe. Ons land bezit vijf orgels van deze maker, waaronder één in de Haarlemse Philharmonie. Dit instrument werd oorspronkelijk gemaakt voor het Paleis voor Volksvlijt in Amsterdam, een grote expositiehal die ook voor concertdoeleinden werd gebruikt.

Vanaf 1830 werden organisten in Parijs aan het conservatorium en aan de kerkmuziekschool opgeleid. Aanvankelijk waren de meeste organisten van huis uit pianist, zoals César Franck en Camille Saint-Saëns. Organisten spelen met handen en voeten, maar bij vele van deze eerste generatie stelde de pedaaltechniek weinig voor. Het is bekend dat de organist van de Notre-Dame een uitstekend pianist was, maar een zeer middelmatig organist.

Het was voor de orgelmaker Cavallé-Coll van groot belang dat zijn instrumenten door bekwame organisten zouden worden bespeeld. Veel spelers van deze eerste generatie lieten zich ook nog eens verleiden tot het spelen van operadeuntjes tijdens de vieringen. Tot vóór in de negentiende eeuw werd het Parijse muziekleven beheerst door de opera en soirées waar piano- en kamermuziek werd gespeeld. Gelukkig waren er uitzonderingen zoals de al eerder genoemde Franck en Saint-Saëns. Zij waren gelukkig met het orgel waar zij zondags en vaak door de week op speelden. Het orgel in de Parijse Saint-Jean-Saint-François ontlokte César Franck de bekende uitspraak 'Mon orgue, c'est un orchestre' – Mijn orgel is een orkest. Concertzalen met orgels waren er in Frankrijk tot 1880 niet, waardoor de Kerk een exclusief monopolie met betrekking tot orgelmuziek in stand kon houden. Tijdens de missen en vespers werd voornamelijk geïmproviseerd. Officiële orgelconcerten in kerken waren strikt verboden, hooguit werden er af en toe privé-audities toegestaan. Zo speelde Franck zijn onlangs gecomponeerde *Six Pièces* in 1864 op zijn orgel in de Sainte-Clotilde voor een klein gezelschap, waaronder de beroemde pianist Franz Liszt. Het tweede deel uit deze bundel is getiteld *Grande Pièce Symphonique*, een werk dat als de eerste orgelsymfonie de historie in is gegaan. Widor, Guilmant en Vierne gingen hierop door.

Omdat de orgelopleidingen in Parijs tekort schoten, adviseerde Cavallé-Coll jonge talenten als Alexandre Guilmant en Charles-Marie Widor hun opleiding in Brussel te voltooien. De hoofddocent aldaar, Jaak-Nicolaas Lemmens, propageerde de in die dagen opkomende Bachcultuur, en zijn weloverwogen speel- en compositiestijl was veruit te prefereren boven de Parijse traditie, zowel muzikaal al orgeltechnisch. Dit paste allemaal in een nieuw plan van aanpak, een nieuwe strategie om een Franse orgelschool te stichten die in geheel Europa respect zou afdwingen.

Charles-Marie Widor werd in 1844 geboren te Lyon. Zijn vader was organist in de St.-François-des-Sales en leidde zijn zoon op in alle facetten van de orgelkunst. De familie was goed bevriend met Cavallé-Coll en zo ging de jonge Charles-Marie na zijn gymnasiumopleiding naar Brussel om daar orgelonderricht te krijgen van Lemmens en contrapunt, fuga en compositie van Joseph Fétis. Elke dag moest hij een fuga schrijven – een fuga is een muziekvorm uit de barok – die de volgende dag stipt om 7.00 uur door Fétis werd gecorrigeerd. Van 's morgens vroeg tot laat in de avond werd er verder orgel gestudeerd, want ook bij Lemmens waren de eisen hoog.

Terug in Parijs was hij uitgegroeid tot een volmaakte orgelvirtuoos waarmee Cavallé-Coll graag pronkte. In de zomer van 1863 organiseerde de inmiddels beroemde orgelmaker een concert in de St.-Sulpice waar hij Widor aan de ganse Parijse organistenelite voorstelde. Nieuwe instrumenten werden door Widor ingespeeld, in 1868 deed hij als zodanig ook mee aan de inwijdingsconcert van het orgel in de Notre-Dame. Hij was toen pas 24 jaar oud. Ruim een jaar later, op Oudjaarsdag 1869 overleed de organist van de St.-Sulpice, Lefébure-Wély. Deze was de belangrijkste vertegenwoordiger van de al genoemde seculiere stijl, waarvoor Cavallé-Coll nauwelijks meer belangstelling toonde. De orgelmaker stelde de pastoor voor om de jonge Widor te benoemen. Dit was eigenlijk een beetje een gok, want veel Parijse organisten voelden zich hierdoor gepasseerd. Dit instrument met zijn vijf klavieren en pedaal en honderd registers was op dat moment het grootste in Frankrijk. De pastoor vond een elegante uitweg: Widor werd voorlopig voor één jaar benoemd. Na dat

jaar stelde blijkbaar niemand meer vragen en niet minder dan 64 jaar heeft Widor deze kerk mogen dienen als 'voorlopig' organist.

Behalve organist was Widor een begenadigd componist, zijn stijl is representatief voor de Franse romantiek. Hij beheerste de techniek van letterlijk alle compositievormen. Hij schreef tal van werken voor piano, voor orkest, liederen, kamer- en koormuziek, balletmuziek en twee opera's. Zijn orkestmuziek munt uit door de voortreffelijk klinkende orkestraties. Voor orgel componeerde Widor in totaal tien symfonieën, in twee series van vier en twee losse symfonieën, de *Symphonie Gothique* en de *Symphonie Romane* die gebaseerd zijn op gregoriaanse thema's: Puer Natus Est (Kerstmis) en Haec Dies (voor Pasen).

In 1872 voltooide Widor zijn eerste serie van vier orgelsymfonieën, waarvan vanmiddag de eerste klinkt. Aanvankelijk bestond deze compositie uit vijf delen: Prélude, Allegretto, Intermezzo, Andante en Finale. Vijftien jaar later werden hier twee delen aan toegevoegd: Marche Pontificale en Méditation.

Widor stond erom bekend dat hij na het ontstaan van zijn composities vele toevoegingen en/of wijzigingen doorvoerde. Zo zijn er van het Allegretto vijf verschillende versies. De Marche Pontificale was onmiskenbaar een nieuw stuk voor de pronk en praal-praktijk waarmee sommige kerkelijke ceremonies in de St.-Sulpice werden omkleed.

Er wordt nogal eens beweerd dat de orgelmuziek van Franck eigenlijk orkest- óf pianomuziek is, maar dat Widor's composities meer voor het orgel zijn geschreven. Vast staat dat Widor alle mogelijkheden van het orgel uitbuitte, of dat nu het pedaalgebruik, vormtechniek of registraties betrof. Het symfonische orgeltype van Cavallé-Coll was een bijzondere inspiratiebron, en buitenlandse orgelmakers gingen hierop door, zoals u nu kunt horen.

(Widor, Eerste Symfonie in c, opus 13/1)

De tweede hoofdpersoon vanmiddag is Alexandre Guilmant, die leefde van 1837 tot 1911. Hij was afkomstig uit Boulogne-sur-Mer, in de omgeving van Calais. Ook hier was er een relatie tussen de familie Guilmant en een orgelmaker, ditmaal Joseph Merklin. Deze leverde veel orgels voor kerken in Noord-Frankrijk. In 1859 hoorde diens concurrent Cavallé-Coll de inmiddels 22-jarige Alexandre spelen en er was voor hem alles aan gelegen om ook dit talent binnen zijn invloed te krijgen. In die tijd wenste elke orgelmaker zich een 'stal' van gerenommeerde musici die orgels bij de oplevering op een uiterst bekwame wijze zouden inspelen.

Mogelijk hebben zowel Merklin als Cavallé-Coll de jonge Alexandre geadviseerd om bij Lemmens te gaan studeren. Terug uit Brussel begon ook voor hem een drukke tijd van optredens, tot in het buitenland toe en werd hij mede uitgenodigd om op de twee topinstrumenten in Parijs in de St.-Sulpice en Notre-Dame te concerteren.

In 1872 was Franck orgeldocent geworden aan het Parijse conservatorium. Zijn beleid was gericht op improvisatie en compositie, niet zozeer op de techniek van het orgelspel. Dat werd wel anders na zijn overlijden in 1890, toen eerst Widor, en na zes jaar Guilmant de orgelklas overnamen. Beiden waren zeer nauwgezet op het gebied van de speeltechniek. Guilmant componeerde al missen en andere koorstukken toen hij dirigent-organist in Boulogne-sur-Mer was. In 1871 volgde hij de jonggestorven Alexis Chauvet op als organist van de Parijse Ste.-Trinitékerk. Drie jaar later publiceerde hij zijn *Eerste Sonate* in d, die we gaan beluisteren. Naast acht Sonates schreef hij – in tegenstelling tot Widor – veel voor

kerkorganisten die improvisatie niet machtig waren: bundels als *L'Organiste pratique* en *L'Organiste liturgique* waren voor velen een uitkomst om de vieringen van fraai, verzorgd orgelspel te voorzien.

In oktober 1875 werd in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt een drieklaviers Cavaillé-Coll-orgel in gebruik genomen. Guilmant gaf er vier inspelingsconcerten, waarbij hij meerdere eigen composities vertolkte, onder andere zijn *Eerste Sonate* in d en een *Marche funèbre et Chant séraphique*. Zijn werken sloegen bijzonder aan bij het Nederlandse publiek. Twee jaar later werd de *Marche* een geliefd verzoeknummer na het overlijden van Koningin Sophie, gemalin van Koning Willem III. Uit een enquête in een Nederlands vaktijdschrift in 1913 bleek dat Guilmant te boek stond als de meest gespeelde orgelcomponist na Bach.

De muziek van Guilmant kenmerkt zich door een logische opbouw, rijke melodiek en harmonie en grote elegantie. De direct aansprekende romantische sfeer en ook de klassieke vormgeving zien we al bij werken van Saint-Saëns. Guilmant begon zijn componistenloopbaan als klassiek navolger van de Duitse romantiek, denk aan Schumann, Mendelssohn en Liszt. Velen lieten zich voorts inspireren door de chromatiek van Wagner, daaraan ontkwam je niet rond het *Fin de siècle*.

De *Eerste Sonate* werd voor het eerst uitgevoerd bij de ingebruikname van het orgel in de koninklijke Onze Lieve Vrouwekerk te Laeken bij Brussel. Het werk werd opgedragen aan koning Leopold II. Het eerste deel is een snelle hoofdvorm waaraan een korte inleiding voorafgaat. In het tweede deel, een langzame *Pastorale*, komen de soloregisters, hier onder andere een hobo, uitstekend tot hun recht. Het slotdeel is een briljante toccata, waarmee Guilmants naam als orgelvirtuoos werd gevestigd, en waarmee een rijke Franse traditie – denk aan de bekende Toccata van Widor – werd geopend.

Guilmant heeft het orgelspel in Frankrijk sterk gepopulariseerd. Vanaf 1878 speelde hij talloze concerten in het Parijse Palais du Trocadéro. Was Widor in zijn tijd de grote promotor van de orgelkunst van Johann Sebastian Bach – in samenwerking met niemand minder dan Albert Schweitzer – Guilmant heeft zich bijzonder ingezet voor oude Franse muziek: Couperin, de Grigny, Clérambault en anderen.

Widor en Guilmant staan te boek als de feitelijk oprichters van de Franse orgelschool. Hun invloed ging over naar organisten als Marcel Dupré, Louis Vierne, Joseph Bonnet en André Marchal, terwijl als tweede stroming de lijn César Franck – Charles Tournemire – Maurice Duruflé – Jean Langlais zich manifesteert.

De Franse orgelkunst trekt jaarlijks veel publiek uit alle delen van de wereld, voor concerten, festivals, cursussen en opleidingen. Vanmiddag zijn wij stille getuigen hiervan...

(Guilmant, *Eerste Sonate in d*, opus 42)